

K e e l e n õ u a n n e

- - - - -

Uusimaid soovitusi ESi keeleteoimkonnalt

Krista Kerge

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna vanem

Eestis on kirjakeele normi järgimine tehtud ametlikes oludes kohustuseks ning määratud ka need, kes seda normi kirjeldavad ja vajaduse korral norminguid loovad. Põhiline õigekeelsusteave tuleb Eesti Keele Instituudist õigekeelsussõnaraamatu (ÕS) ja avaliku keelenõuande kaudu. Teine vastutaja on Emakeele Seltsi keeleteoimkond¹ – keeleteadlaste ja -praktikute vabatahtlik ühendus, mille liikmed kutsuvad kokku toimkonna vanem. Vanema valib seltsi üldkoosolek iga kahe aasta tagant. Siiski ei uuene koosseis niisama tihti, sest nagu iga töö, nii vajab ka õigekeelsustöö kogemust. Järjepidevuse huvides on iga uus vanem toimkonda kutsunud mõne uue liikme, kuid kunagi ei ole välja vahetatud kogu koosseisu.

Enamasti annab toimkond nõu õigekeelsussõnaraamatu koostajatele, nii et soovitusi on oodata siis, kui uus ÕS 2013. aastal ilmub. Allpool tutvustan toimkonna viimaste koosseisude soovitusi alates aprillist 2010. Otsuse kuju on neist saanud vaid väike osa ja üsna hiljuti, juunis 2012.

Õigekeelsusotsused 2012

Otsuseni on keeleteoimkond aastatel 2010–2012 jõudnud kolmes valdkonnas: ajaloosündmuste nimetuste algustäheõigekiri, ühend- ja väljendverbituletiste kokku- ja lahkukirjutus, mõnede muutumatute

¹ Vt Emakeele Seltsi kodulehel keeleteoimkonna lingi all: <http://www.emakeele-selts.ee/keeleteoimkond.htm>.

sõnaühendite rööpse liitsõnastumise tunnistamine. Otsused on täpsel kujul ja asjakohaste selgitustega kättesaadavad veebis seltsi kodulehel.²

1. AJALOOSÜNDMUSTE NIMETUSTE ÕIGEKIRI. Väga raske on ajalookeerises üha lisanduvate sündmuste puhul olnud otsustada, millist algustäheõigekirja reeglit nende kirjalikul nimetamisel rakendada. Senised juhised nõudsid suurt algustähte nimelt ajaloosündmuste ametlikes nimetustes (nt *Esimene maailmasõda*), kuid mõne sündmuse puhul ka läbivat suurtähte, nii et valikud on sõltunud ideoloogiast (kas taasiseseisvumise järel kirjutada, et Vene ajalookirjutuses on II maailmasõja nimetus *suur isamaasõda* või *Suur Isamaasõda*?). Osa sündmuste nimetuses esines omakorda nimesid (*Kollaste Turbanite ülestõus*). Lisaks ei ole kaugeltki selge, kas näiteks *suur pauk* ja *must auk* on ajaloosündmused või füüsikanähtused; kas *märtsipommitamist* tuleks käsitada kindla ajaloosündmuse nimetusena või lihtsalt ühe võimaliku sõnana, mis teiste kõrval tähistab N. Liidu sõjategevust 1944. aasta 9. märtsil Tallinnas või 5. märtsil Narvas (vrd *märtsirünnak*, *märtsirünnakud*, *märtsikuine suur õhurünnak Tallinnale, 1944. aasta 5. märtsi 11-tunnine õhurünnak Narva kohal*) – või hoopis märtsikuist sündmust mujal ja teisel ajal.³ Ajaloolastelt sai toimkond tuge: ei ole olemas ametlikku ajalugu. Järelikult ei ole olemas ametlikke ajaloosündmusi ega nende ametlike nimetusi. Sel taustal on toimkond Urve Pirso esildise alusel otsustanud anda teistsuguse juhise.

ESi keeleteimkonna otsus (11.06.2012) on järgmine:

Ajaloosündmuste, ajastute jms nimetusi kirjutatakse väikse algustähega, välja arvatud nendes sisalduvad muud nimed, näiteks *araabia kevad*, *augustiputš*, *dekabristide ülestõus*, *juuniülestõus*, *jüriöö ülestõus*, *külm sõda*, *lahesõda*, *must neljapäev*, *märtsipommitamine*, *oranž revolutsioon*, *Prantsuse revolutsioon*, *pärtliöö*, *suur nälg*, *sametrevolutsioon*, *talvesõda*, *Tartu rahu*, *teine maailmasõda*, *vabadussõda*, *vaikiv ajastu*, *verine pühapäev*.

² Vt siin kirjeldatud ja varasemate otsuste sõnastust ja selgitusi <http://www.emakeeleselts.ee/keeleteimkond.htm>.

³ N. Liidu ajal tuli *Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon* kirjutada austavalt läbiva suurtähega, kuid *märtsirünnakutest* või *märtsipommitamistest* hoopis vaikida. Praegu saab *vabadussõda* ja *jumalat* ühtviisi austusväärseks käsitada ja nende ainulisust suurtähega märkida, kuid mõlemat võib kirjutada ka eesti keele sõnana, mida mõistame suuliseltki.

Uuele reeglile üleminekul ei saa vana reegli järgimist pidada eksimuseks.

2. ÜHEND- JA VÄLJENDVERBITULETISTE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTUS. Ühend- ja väljendtegusõnade osad kirjutatakse enamasti lahku, nt (*tahan*) *ära minna, ei teinud väljagi, (sunnib end) kokku võtma*. Nende verbide kesksõnu võib 1981. aastast kehtiva juhise järgi kirjutada kokku ainult omadussõna lausepositsioonides: *äraminev ~ ära minev külaline, andeksantav ~ andeks antav eksimus, vihmavari on kokkupandav ~ kokku pandav, mahamurdunud ~ maha murdunud puu, vastuvõetud ~ vastu võetud otsus, tähelepanemata või tähele panemata vead*. Kesksõnadega sarnaselt moodustatakse grammatikareegli järgi samade verbide *mine*-teonimesid ning *ja*-tegijanimesid, ilma et alusverbi tähendus muutuks. Siiani kirjutati viimaste osad kokku või lahku sõltuvalt pikkusest (rütmireegli järgi), kuid ebamääraseks jäi, millal on tuletis pikk. Täpselt määrata oli kesksõnadest moodustatud *lt*-määrsõnade kirjutusviis. Niisugusel taustal koostas toimkond Reet Kasiku esildisele toetudes uue juhise (11.06.2012), mis puudutab just kõnealuste tegusõnade grammatiliste tuletiste õigekirja, kus alusverbi tähendus ei muutu (vt allpool). Endiselt tuleb kokku kirjutada need ühend- ja väljendverbide teo- ja tegijanimed, mis on muutunud iseseisvaks, omaette tähendusega sõnaks.

ESi keeleteimkonna otsus (11.06.2012) on järgmine:⁴

Ühend- ja väljendverbidest moodustatud *mine*-liitelised teonimed, *ja*-liitelised tegijanimed ja kesksõnadest moodustatud *lt*-liitelised määrsõnad võib sarnaselt omadussõna funktsioonis kasutatavate kesksõnadega kirjutada kokku või lahku. Näiteks:

allakukkumine või *alla kukkumine*, *edasiarendamine* või *edasi arendamine*, *üleöstmine* või *üles tõstmine*, *eemalseismine* või *eemal seismine*, *valmisõmblemine* või *valmis õmblemine*, *vastuvõtmine* või *vastu võtmine*, *kätteandmine* või *kätte andmine*, *juuresolija* või *juures olija*, *väljavaataja* või *välja vaataja*, *edasiõppija* või *edasi õppija*, *kordaseadja* või *korda seadja*, *segiajaja* või *segi ajaja*, *allakriipsutatult* või *alla kriipsutatult*, *tähelepandavalt* või *tähele pandavalt*, *silmahakkavalt* või *silma hakkavalt*.

⁴ Otsus täiendab vabariikliku õigekeelsuskomisjoni ühend- ja väljendverbide kokku- ja lahkukirjutuse juhist, asendades seal tuletisi puudutava märkuse 2. Vt „Kirjakeele teataja 1979–1983”. Tallinn: Valgus, 1985, lk 39–44.

Muude liidetega ühend- ja väljendverbituletised, samuti oma-
dussõnastunud kesksõnad kirjutatakse kokku, sest need on omaette
tähendusega iseseisvad sõnad. Viimaseid on ka *mine-* ning *ja-*tule-
tiste hulgas. Näiteks:

*ettevalmistus, sissepääs, tähelepanu, ülevaade, kättemaks, ettevaatus,
pealetung, kokkumäng, vastuvõtt, kokkutulek, allakäik, kokkulepe,
juuresolek, vastuvõtlik, rahulolematu, ettevaatlik, tähelepanelik,
ettekandja, pealtvaataja, nõupidamine, koosviibimine, läbirääkimised,
väljapaistev teadlane, silmapaistev kunstnik, lugupeetud kuulaja,
teretulnud külaline, teadlane on väljapaistev, külaline on teretulnud,
definitsioon on läbipaistev, käitumine on väljakutsuv, liha on läbi-
kasvanud, ilme on äraseletatud.*

Märkus. Ühendverbist tuletatud teo- ja tegijanimede kokkukirjutamine
on vajalik eeskätt sellistes süntaktilistes positsioonides, kus lahku-
kirjutamine võib jätta tähendusseose kahemõtteliseks, vrd

<i>ministri juuresviibimine</i>	<i>ministri juures viibimine</i>
<i>trepil allakukkumine</i>	<i>trepil alla kukkumine</i>
<i>sekretäri kättemaksmine</i>	<i>sekretäri kätte maksmine</i>
<i>koera kätteandja</i>	<i>koera kätte andja</i>
<i>laste juurdekutsuja</i>	<i>laste juurde kutsuja</i>

3. MUUTUMATUTE SÕNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTUS. Sõnad sulanevad
ajapikku, ehkki kirjakuju ja sõnastike olemasolu seda keeleajaloolist
protsessi pidurdavad. Näiteks on pika aja jooksul sõnaühendist
vesi kivi saanud äratundmatu liitsõna *veski* ja pöördumisest *aita
jumal* kujunenud tänuväljend *aitüma*. Samalaadse protsessi käigus
on muutumatu kooskasutuse ajal tekkinud rühm liitsõnu⁵, mida
osa nüüdiskõnelejaid tajub sõnaühendina ja teine osa liitsõnana:
justkui ~ *just kui*, *meeltmööda* ~ *meelt mööda*, *vastutuult* ~ *vastu
tuult*. Mõni sellelaadne liitsõna seostub tähendusega, nagu piltlik
seljataga (*toimima*), vrd *otsene selja taga* (*seisma*), kuid piltlikkus
ise ei ole kokkukirjutuse põhjus (vrd *peost suhu elama*). Kõike
seda arvestades on toimikond Külli Habichti esildise alusel ja Tartu
ülikooli üliõpilasuurimustele toetudes kaalunud tervet hulka muu-

⁵ Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsus, mida keeleteoimkonna siin ära too-
dud juhised täiendab, räägib nn ebakindlatest liitsõnadest; vt Kirjakeele teataja
1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Tallinn: Valgus 1985, lk 45–51.

tumatute sõnaühendite juhuslikuma ja sagedasema liitsõnastumise näiteid, kuid leidnud, et üldlevinuna võiks kokku- ja lahkukirjutust rööpselt mõnda vaid osal, mis on väga levinud. Neid leidub paarisajast paari tuhandeni eesti kirjakeele korpuse viimase 20 aasta toimetatud tekstides ja neid on lahkukirjutusjuhtudest enam uue meedia korpuse tekstides.⁶

ESi keeletoimkonna otsus (11.06.2011) on järgmine:

Pidada muutumatute sõnade *kas või ~ kasvõi, just nagu ~ justnagu, just nimelt ~ justnimelt, kui tahes ~ kuitahes ja mis tahes ~ mistahes* puhul võimalikuks nii senise normingu kohast lahkukirjutust⁷ kui ka sõnaühendite sulandumise ja liitmäärsõnade tekkega põhjendatud kokkukirjutust. Nii sidekriipsuga kui ka sidekriipsuta võib kokku kirjutada *võib-olla ~ võibolla*.

Muid arutlusaineid ja soovitusi

Otsuseid on toimkond teinud vähe, sest iga otsus on nõudnud ka rööpselt uurimist ja arutamist. Siiski on muugi töö olnud üsna tihe.

2011. aasta algul tegeles toimkond märgukirjaga riieksamitööde parandajatele. Eksamikeskuse kaudu tuletas toimkond eksamitööde kui kirjutaja elus määrava tähtsusega tööde hindajatele (1.03.2011) meelde viimase 30 aasta õigekeelsusotsuste printsipi: uued soovitused ajakohastavad keelekasutust, kuid 1980. aastast ei ole põhimõtteliselt valeks kuulutatud kirjakeele varasemaid norminguid – me ei tee kirjaoskamatuks varem koolis käinud inimesi ega kuuluta ebasobivaks otsustele eelnenud aja olulisi tekste. Järelikult ei ole kvaliteetses eestikeelses kirjasõnas nähtavad varasemad keelendid vigased ja nende eeskujule toetuvat keelekasutust ei saa pidada vigaseks ka eksamite kontekstis. Sel põhjusel võrreldi kirjas tervet hulka kõnealuse aja normingumuutusi ja paralleelselt lubatud keelendeid, mida õpilane võib omandada lugedes ja kasutada eksamitöös. Ühtlasi toodi esile, et KOOLIS ÕPETATAKSE ALATI UUSIMAIK NORMINGUID ja VÄLJASPOOL LOOVKIRJUTISTE KONTEKSTI ON SEAL LOOMULIK NENDE JÄRGIMIST KA NÕUDA.

Vahest ei ole siiski halb siinkohal õpikukirjutajatele ja õpetajatele meenutada, et vormimoodustuses antakse rööpsussoovitusi just selleks,

⁶ ESi kodulehel otsuse juures on Külli Habichti selgitused, kust leiab näiteid ja nende sagedusele osutavaid arve.

⁷ Vt allmärkuse 5 järgi „Kirjakeele teatajat 1979–1983”. Vt ka: Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2006.

et KOOLIS EI TULEKS SÕNADE KÄÄNAMISE JA PÖÖRAMISEGA SPETSIAALSELT TEGELDA, v.a individuaalsed soovitusel neile õpilastele, kel on kirjakeelse käänamise-pööramisega probleeme võõra emakeele või tugeva murdelisuse (ka slängilisuse) pärast või esineb üksiksõnuti argimuuteid. Mitme tüüpsõna järgi vormide moodustamine lihtsalt rikub inimese loomulikku keelevaistust ja sõna hääldusmalli, millele muuted toetuvad.⁸

Selle kõrval meenutas toimikond eksamitööde keelekasutuse hindajatele, et on heaks kiitnud Mati Ereli raamatu „Lause õigekeelsus”, mis kajastab mitmesuguseid suhteliselt uusi seisukohti: mitmuslike hulgasõnade *paljud* ja *osad* tunnustamine (nt *pooled*, *paljud* ja *osad inimesed*); komakasutuse muutused, mida põhjendab verbivormi kaassõnastumine, nt *Võrreldes teiste lastega(,) olen ma aeglane*, või kirjavahemärkide kuhjamise asjatus lühikestes lausetes, nt *Ta lähenes(,) nina norus* või *Suu täis(,) ei räägita*. Samal põhjusel ei vaja sisekomasid väljendid *olgu mis on* (nt *Olgu mis on, mina kaasa ei tee* ja *Saagu mis saab, lähen riski peale välja*), kus ka reeglipärased komad pole valed jne.

Kolmas teema samas märgukirjas oli õigekirja eri reeglite kattuv rakendusala, mida kunagi ei ole võimalik välistada. Niisugune ühisala on näiteks hüüdnimesarnase ja ümberütleva (piltliku) nimetuse õigekirjajuhistel, millest üht rakendades kirjutame *Tõusva Päikese Maa* ja teist rakendades *tõusva päikese maa*. Kohanimereegelgi võib siinsamas sobida ja anda tulemuseks *Tõusva Päikese maa*. (Siinkohal ei tahaks enamate omapoolsete näidetega noori eksitada, sest küllap on igal omad arusaamised koolitöös juba kujunenud – õpetaja on õpetanud ühe võimaliku juhise järgi või on noorel lugedes kujunenud omad reegliteelised.)

Toimikonna nõu on vajanud ka avalikkus. Näiteks märkas toimikonna liige Einar Kraut avalikes tekstides segakeelset projektinime *Rail Baltica⁹, kus – ilmsesti ladinakeelse Via Baltica eeskujul – oli sobimatult kombineeritud inglise nimisõna ja ladina omadussõna naissoovormi. Valitsus muutis keeletoimikonna avalduse peale oma

⁸ Näiteks kui hääldada sõna *põhjus* II vältes, siis on loomulik moodustada mitmuses osastav *põhjuseid*; kui III vältes, siis *põhjusi*. Hakates õpetama sõna kaht häälduskuju ja kaht muutevormistikku, rikutaksegi emakeeletaju – hääldus võib püsida lapsena omandatud vältes seal, kus õpitud vorm nõuaks teistsugust (nt tekib II-välteline *põhjusi*, mis pole ei *tööline*- ega *katus*-tüübist). Võõra emakeelega õpilaselegi tuleks õpetada üht kirjakeelsetest käänamisviisidest.

⁹ Ette paigutatud tärniga tähistavad asjatundjad vigaseid keelendeid.

vigast keelepruuki väga operatiivselt ning nüüd on kõikjal näha sobivat ingliskeelset nimekuju Rail Baltic.

Nõu on küsinud ettevõtjad. Näiteks on toimkonnas arutatud, kas ja mida soovitada prantsuse tsitaatlaenude *buffet* ja *brunche* kõrvale (inglise vaste *brunch*). Esimene tähendab selvelauda (külaline valib ja võtab oma toidud ise), teine varast kerget lõunat ehk seda einet, mille kohta eestlane on öelnud *keskhommikut võtma*. *Buffet* puhul leiti kontekste, kuhu *Rootsi laua* kõrval hästi sobivad *hommiku-* ja *lõunapuhvet*, mida asjatundjad üsna laialt kasutavadki. *Brunche*'i vaste leidmiseks oli üks toidukoht korraldanud suisa sõnavõistluse, kuid toimkonda paraku ei võlunud pakutud uued tüved (peamiselt kombineeriti neis *hommiku* ja *lõuna* tüveosi, nt *homõuna*, *hõuna*). Sõna *keskhommik* ei sobi omakorda üksi hästi siltidele ja reklaamidesse (*Keskhommik poole hinnaga* vm), kuid vana väljend väärrib alati meeldetuletust, sest siis leitakse ka sobivaid kasutuskontekste. Tsitaatsõnu ei tunnista toimkond muidugi sobimatuks – neid tuleb vaid sobivalt hääldada ja õigesti kirjutada.

Ülal kirjeldatud ja väga palju muidki piasasju on vaja otsustada õigekeelsussõnastiku jm keeleteabeallikate pideva kaasajastamise huvides. Toimkond on uurinud, kas oleks aeg tunnustada levivaid võõrsõnakujusid (nt sõna *kompetents* sõna *kompetentsus* sünonüümina) ning vaagnud kindlate sõnade avalikkuses levivaid muutevorme ja muuttüüpi (nt kas *laeb* ja *laadib* või *haub* ja *haudub* on eri tähendusega); kas toetada uue õigekeelsussõnastiku seda- või teistlaadi märgendamist jne. Kõigi selliste arutluste tulemused on jõudnud Eesti Keele Instituuti ja muutuvad avalikuks sedamööda, kuidas uueneb seal loodav keelekirjandus – suuremat osa niisugustest soovitustest kajastab alles 2013. aasta ÕS.¹⁰

¹⁰ Ise arvan, et eksami- ja tasemetööde hindamisel ei peaks veaks arvama keelendeid, milles isegi keeleteoimkond kahtleb.